

OVERWEGINGEN

I - De glimlach van de moderniteit

Disney World en de geschiedenis van de gebouwde wereld

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Inleiding

Dit deel van OVERWEGINGEN onderzoekt het fenomeen Disney World vanuit de grondhouding van ORITUR.

Het vertrekpunt is niet een oordeel, maar een vraag. Niet de vraag of Disney World goed of slecht, juist of onjuist is, maar welke opvatting van mens, wereld en werkelijkheid erin zichtbaar wordt. Ieder maatschappelijk, cultureel of architectonisch verschijnsel draagt immers een bepaalde wijze van denken en handelen in zich. Door aandachtig te kijken naar het concrete fenomeen wordt een bredere ontwikkeling zichtbaar.

Dit essay is daarom geen analyse van Disney World alleen. Het gebruikt Disney World als een venster op een fundamentele vraag. Welke houding ligt eraan ten grondslag? Welke wereld wordt hierin zichtbaar? En wat kan dit betekenen in het licht van ORITUR?

Zoals ieder deel binnen OVERWEGINGEN wil ook dit essay geen definitieve conclusies trekken. Het wil uitnodigen tot beschouwing. Niet om het laatste woord te spreken, maar om een gesprek te openen waarin de werkelijkheid zich opnieuw kan laten verstaan.

Vanuit die gedachte begint de volgende overweging.

Inhoud

Inleiding

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Inleiding bij dit deel

Essay

I - Proloog – De glimlach van de moderniteit

II - Waarom juist Disney World?

III - De geschiedenis van de gebouwde wereld

IV - Rome – De kosmos als wereldmodel

V - De gotische kathedraal – De aanwezigheid van het transcendente

VI - Versailles – De geënsceeneerde orde

VII - De moderniteit – De wereld wordt ontwerp

VIII - Le Corbusier – De eerlijkheid van de moderniteit

IX - Disney World – De glimlach van de machine

X - De vergissing van de architectuur

XI - Las Vegas – De versnippering van de wereld

XII - De Smart City – De algoritmische wereld

XIII - Het einde van de ontworpen wereld

XIV - ORITUR – De wereld die ontstaat

XV - Epiloog – De wereld die blijft ontstaan

I - Proloog

Sommige plaatsen zijn meer dan een verzameling gebouwen. Zij drukken een manier van denken uit. Zij geven niet alleen vorm aan ruimte, maar ook aan een wereldbeeld. Wie deze plaatsen aandachtig beschouwt, leest er de overtuigingen van een tijdperk in terug.

De Romeinse stad was zo'n plaats.

De gotische kathedraal eveneens.

Versailles verbeeldde een nieuwe orde van macht.

De industriële stad belichaamde de opkomst van de techniek.

En vandaag behoort ook Disney World tot dit bijzondere gezelschap.

Dat klinkt misschien onverwacht. Velen zullen Disney World beschouwen als een pretpark, een toeristische bestemming of een commercieel amusementscomplex. Maar juist daarin schuilt zijn betekenis. Achter de façade van ontspanning openbaart zich een van de meest consequente ruimtelijke concepten van de twintigste eeuw. Disney World is geen toevallige verzameling attracties. Het is een zorgvuldig ontworpen wereld waarin architectuur, stedenbouw, techniek, logistiek, economie, psychologie en verbeelding samenvloeien tot één samenhangende ervaring.

Het is daarom geen toeval dat Disney World zo'n krachtige aantrekkingskracht uitoefent. Jaarlijks zoeken tientallen miljoenen bezoekers deze wereld op. Zij komen niet uitsluitend voor de attracties. Zij zoeken een ervaring die hen tijdelijk losmaakt van het gewone leven. Een ervaring van veiligheid, herkenning, schoonheid, orde en verwondering.

Juist deze behoefte maakt Disney World filosofisch interessant.

Want de behoefte aan verwondering is niet modern.

Zij is zo oud als de menselijke beschaving zelf.

Door alle eeuwen heen hebben mensen plaatsen gebouwd die méér wilden zijn dan een verzameling functies. Plaatsen waarin het dagelijkse leven even werd overstegen. Plaatsen waarin de mens zich opgenomen wist in een grotere werkelijkheid. Soms werd die werkelijkheid gezocht in de kosmische orde, soms in God, soms in de monarchie, soms in de vooruitgang en tegenwoordig steeds vaker in de zorgvuldig ontworpen ervaring.

De behoefte bleef opmerkelijk constant.

Wat veranderde, was de bron waaruit de verwondering moest voortkomen.

Daarom is Disney World geen geïsoleerd verschijnsel. Het staat in een lange cultuurhistorische ontwikkeling. Het vormt een nieuwe schakel in een geschiedenis waarin architectuur steeds opnieuw probeert een wereld te scheppen die de mens boven zichzelf uittilt.

Dit essay is daarom geen kritiek op Disney World.

Evenmin is het een verdediging.

Disney World fungeert hier als spiegel. Niet omdat het uitzonderlijk is, maar juist omdat het zo helder zichtbaar maakt wat elders vaak verborgen blijft. In deze ontworpen wereld komen overtuigingen samen die de moderne samenleving diepgaand hebben gevormd: het geloof in maakbaarheid, in beheersing, in planning, in techniek, in de mogelijkheid om de menselijke ervaring zelf te ontwerpen.

Juist daarom heeft de moderne architectuur zich zo fel tegen Disney World gekeerd. Zij zag er kitsch in, sentimentaliteit, historische imitatie en commerciële oppervlakkigheid. Maar misschien keek zij vooral naar de gevel en te weinig naar de onderliggende structuur. Misschien herkende zij niet dat Disney World een overtuiging belichaamde die zij zelf decennialang had gekoesterd: de overtuiging dat de ideale wereld ontworpen kan worden.

Daarmee verschuift de vraag van dit essay.

Niet: is Disney World goede architectuur?

Niet: is Disney World kitsch?

Maar een veel fundamentele vraag:

Wat gebeurt er wanneer de mens probeert een volledige wereld te ontwerpen?

Die vraag voert langs de Romeinse stad, de gotische kathedraal, Versailles, het modernisme, Le Corbusier, Disney World, Las Vegas en de Smart City. Op het eerste gezicht lijken deze werelden weinig met elkaar gemeen te hebben. Hun vormen verschillen, hun functies verschillen en hun tijdperken verschillen.

Toch delen zij een opmerkelijke ambitie.

Zij willen de mens een werkelijkheid laten ervaren die groter is dan het alledaagse.

De één doet dat door de kosmos zichtbaar te maken.

De ander door het goddelijke te verbeelden.

Een derde door de macht van de vorst te ensceneren.

Disney World doet het door een volmaakt geregisseerde belevingswereld te creëren.

De Smart City probeert hetzelfde via data, algoritmen en optimalisatie.

Steeds opnieuw verschijnt dezelfde menselijke behoefte, maar telkens krijgt zij een andere ruimtelijke uitdrukking.

Misschien is dat de verborgen geschiedenis van de architectuur.

Niet de geschiedenis van stijlen.

Niet de geschiedenis van constructies.

Maar de geschiedenis van de menselijke poging om verwondering een plaats te geven.

Aan het einde van deze ontwikkeling verschijnt echter een nieuwe vraag.

Kan verwondering werkelijk worden ontworpen?

Of behoort juist datgene wat ons het diepst raakt tot de dingen die zich niet laten plannen?

Daar begint de gedachte van ORITUR.

Niet als ontkenning van het ontwerp.

Niet als afwijzing van de moderniteit.

Maar als een andere houding tegenover de wereld.

Niet de vraag hoe wij de volmaakte plaats ontwerpen.

Maar hoe een plaats kan ontstaan waarin mens, ruimte, tijd en betekenis zich op elkaar afstemmen.

Misschien ligt precies daar het verschil tussen een ontworpen wereld en een wereld die werkelijk ontstaat.

II - Waarom juist Disney World?

Wanneer Disney World ter sprake komt, denken de meeste mensen aan een pretpark. Zij denken aan achtbanen, sprookjeskastelen, parades en vakanties. Voor de architectuurwereld is het bovendien lange tijd een ongemakkelijk onderwerp geweest. Men beschouwde het als commercieel amusement, als historiserende kitsch of als een voorbeeld van oppervlakkige spektakelarchitectuur.

Maar misschien begint juist daar het misverstand.

Want Disney World is geen verzameling attracties.

Het is een ontworpen wereld.

Dat onderscheid lijkt klein, maar het is fundamenteel.

Een attractie is een object.

Een wereld is een samenhang.

Disney World bestaat niet uit losse gebouwen die toevallig naast elkaar staan. Alles is opgenomen in één overkoepelende compositie. De wegen, de waterlopen, de vegetatie, de muziek, de verlichting, de geuren, de logistiek, de hotels, de pleinen, de zichtlijnen en zelfs de opeenvolging van ervaringen maken deel uit van één integraal ontwerp.

De bezoeker merkt dit nauwelijks.

Juist daarin schuilt de kracht.

De grootste prestatie van Disney World is niet wat zichtbaar is, maar wat onzichtbaar blijft.

Wie een historische stad bezoekt, beweegt zich door een opeenstapeling van eeuwen. Iedere straat vertelt een ander verhaal. Iedere gevel draagt de sporen van een andere tijd. Er bestaan tegenstellingen, onvolkomenheden en onverwachte ontmoetingen. De stad leeft juist omdat zij nooit volledig ontworpen is.

Disney World kent deze geschiedenis niet.

Alles behoort tot één moment van ontwerp.

Zelfs wanneer een straat negentiende-eeuws lijkt of een kasteel middeleeuws oogt, verwijzen zij niet naar een werkelijk verleden. Zij verwijzen naar het beeld dat wij van dat verleden hebben.

Disney World bouwt geen geschiedenis.

Het bouwt herinneringen aan geschiedenis.

Dat onderscheid is essentieel.

De bezoeker verlangt immers niet naar historische kennis.

Hij verlangt naar herkenning.

Hij wil onmiddellijk begrijpen waar hij zich bevindt.

Niet intellectueel.

Maar gevoelsmatig.

Disney World begrijpt dit beter dan vrijwel iedere andere gebouwde omgeving.

Daarmee ontstaat een opmerkelijke paradox.

Hoe kunstmatiger de omgeving is samengesteld, des te natuurlijker voelt zij vaak aan.

Dat komt doordat Disney World niet de geschiedenis reconstrueert, maar de menselijke herinnering aan geschiedenis.

Het ontwerpt niet de werkelijkheid.

Het ontwerpt herkenning.

En precies daar begint een fundamentele verschuiving.

Eeuwenlang probeerde architectuur een wereldorde zichtbaar te maken.

De Romeinse stad verwees naar de kosmos.

De kathedraal verwees naar God.

Versailles verwees naar de absolute monarchie.

Hun betekenis lag buiten de mens.

Disney World doet iets anders.

Het verwijst niet naar een hogere werkelijkheid.

Het verwijst naar de ervaring van de bezoeker.

Niet de kosmos staat centraal.

Niet God.

Niet de vorst.

Maar de beleving.

Hier verschijnt misschien wel de meest kenmerkende eigenschap van de moderniteit.

Niet de waarheid wordt ontworpen.

De ervaring wordt ontworpen.

Dat lijkt een klein verschil.

In werkelijkheid verandert daardoor de gehele positie van de mens.

De mens betreedt niet langer een wereld die hem iets openbaart.

Hij betreedt een wereld die voor hem is gecomponeerd.

Verwondering wordt daarmee niet opgeheven.

Integendeel.

Zij wordt zorgvuldig georganiseerd.

Misschien verklaart dat ook het grote succes van Disney World.

Want de behoefte aan verwondering is onveranderd gebleven.

Alleen de wijze waarop zij wordt opgewekt, is veranderd.

Hier begint tevens de werkelijke betekenis van Disney World voor de architectuur.

Niet omdat het betere gebouwen bezit.

Ook niet omdat het slechtere gebouwen bezit.

Maar omdat het laat zien dat architectuur allang niet meer uitsluitend over gebouwen gaat.

Architectuur wordt hier een totaalontwerp van menselijke ervaring.

De bezoeker beweegt zich niet door afzonderlijke objecten.

Hij beweegt zich door een zorgvuldig geregisseerde werkelijkheid.

Juist daarom vormt Disney World een keerpunt.

Het toont de voltooiing van een ontwikkeling die veel eerder begon.

Reeds de grote stedenbouwkundige utopieën van de twintigste eeuw droomden van volledig ontworpen leefwerelden. Ook zij wilden orde brengen, gedrag sturen, conflicten verminderen en het leven overzichtelijk maken. Hun vormtaal verschilde radicaal van Disney World, maar hun vertrouwen in het ontwerp was opmerkelijk verwant.

Daarom is Disney World geen breuk met de moderniteit.

Het is haar meest overtuigende manifestatie.

Niet omdat het modern oogt.

Maar omdat het de modernistische overtuiging tot haar uiterste consequentie doorvoert.

De ideale wereld hoeft niet langer uitsluitend efficiënt te zijn.

Zij moet ook gelukkig maken.

De machine krijgt een glimlach.

En misschien is juist dát de reden waarom Disney World zoveel weerstand heeft opgeroepen binnen de moderne architectuur.

Zij herkende de glimlach.

Maar niet de machine.

Misschien keek zij te lang naar het decor en te weinig naar de structuur.

Wie slechts de gevel ziet, ziet kastelen.

Wie de onderliggende ordening onderzoekt, ontdekt een van de meest consequente ruimtelijke systemen van de moderne tijd.

Daarom verdient Disney World een plaats in de geschiedenis van de architectuur.

Niet ondanks zijn uitzonderlijke karakter.

Maar juist daarom.

Het laat zien waartoe de moderniteit in staat is wanneer zij haar geloof in ontwerp, beheersing en ervaring volledig weet te verenigen.

Maar daarmee dient zich ook een nieuwe vraag aan.

Is deze manier van denken werkelijk nieuw?

Of bouwt ook zij voort op een veel oudere traditie?

Om die vraag te beantwoorden moeten wij terugkeren naar het begin.

Niet naar de twintigste eeuw.

Niet naar Amerika.

Maar naar de Romeinse stad.

Daar verschijnt voor het eerst een poging om de wereld als geheel ruimtelijk te ordenen.

III - De geschiedenis van de gebouwde wereld

Wanneer wij over architectuur spreken, denken wij meestal aan gebouwen.

Aan stijlen.

Aan constructies.

Aan materialen.

Aan beroemde architecten.

Aan steden.

Maar misschien begint architectuur elders.

Misschien begint zij niet met het gebouw.

Misschien begint zij met de vraag die iedere beschaving zich vroeg of laat stelt:

In wat voor wereld leven wij?

Die vraag lijkt eenvoudig.

Toch bepaalt zij uiteindelijk hoe mensen bouwen.

Iedere beschaving draagt een voorstelling van de werkelijkheid met zich mee. Soms wordt die werkelijkheid ervaren als een kosmische orde, soms als een goddelijke schepping, soms als een rijk, een natie, een samenleving of een netwerk van data. Hoe verschillend deze voorstellingen ook zijn, zij hebben één gemeenschappelijk kenmerk.

Zij verlangen allemaal naar een ruimtelijke uitdrukking.

De mens bouwt niet alleen huizen.

Hij bouwt de wereld waarin hij gelooft.

Daarom zijn grote architectonische werken nooit uitsluitend technische prestaties.

Zij zijn altijd uitdrukking van een mensbeeld.

Van een wereldbeeld.

Van een bron waaraan een samenleving haar betekenis ontleent.

Misschien verklaart dat ook waarom sommige plaatsen ons eeuwen later nog steeds diep kunnen raken.

Niet omdat hun bouwtechniek uitzonderlijk is.

Ook niet uitsluitend vanwege hun schoonheid.

Maar omdat zij een overtuiging zichtbaar maken die ooit het leven van een gehele beschaving heeft gedragen.

Architectuur wordt daarmee meer dan bouwen.

Zij wordt de plaats waar een cultuur zichzelf begrijpt.

Vanuit dit perspectief krijgt ook de geschiedenis van de architectuur een ander karakter.

Zij is niet slechts een opeenvolging van stijlen.

Niet slechts een ontwikkeling van technieken.

Niet slechts een geschiedenis van esthetische voorkeuren.

Zij is de geschiedenis van opeenvolgende gebouwde werelden.

Werelden waarin telkens opnieuw antwoord wordt gegeven op dezelfde fundamentele vragen.

Waar komt de orde vandaan?

Waaraan ontleent een samenleving haar legitimiteit?

Wat verbindt mensen met elkaar?

Waar ontstaat verwondering?

En uiteindelijk:

Wat betekent het om mens te zijn?

Iedere beschaving geeft daarop een eigen antwoord.

En iedere beschaving bouwt vervolgens overeenkomstig dat antwoord.

De Romeinse stad doet dat.

De gotische kathedraal doet dat.

Versailles doet dat.

De moderniteit doet dat.

Le Corbusier doet dat.

Disney World doet dat.

Las Vegas doet dat.

De Smart City doet dat.

Op het eerste gezicht lijken deze werelden nauwelijks met elkaar vergelijkbaar.

Hun vormen verschillen.

Hun technieken verschillen.

Hun functies verschillen.

Hun tijdperken verschillen.

Toch delen zij een opmerkelijke overeenkomst.

Zij willen allemaal méér zijn dan een verzameling gebouwen.

Zij willen een wereld zijn.

Dat onderscheid is van groot belang.

Een gebouw kan op zichzelf bestaan.

Een wereld niet.

Een wereld vraagt samenhang.

Een wereld vraagt een ordenend beginsel.

Een wereld vraagt een bron van betekenis.

Juist daarom kunnen wij de geschiedenis van de architectuur ook lezen als de geschiedenis van verschuivende wereldmodellen.

Niet de vormen veranderen het meest.

De bron van de orde verandert.

Bij de Romeinen wordt de orde gevonden in de kosmos.

In de middeleeuwen in God.

Bij Versailles in de monarchie.

De moderniteit vertrouwt op de rede.

Le Corbusier op het ontwerp.

Disney World op de gecomponeerde ervaring.

De Smart City op data en algoritmen.

Steeds opnieuw verschuift de plaats waar de mens het fundament van zijn wereld zoekt.

Misschien ligt juist daarin de diepste geschiedenis van de architectuur.

Niet de geschiedenis van steen.

Niet de geschiedenis van beton.

Niet de geschiedenis van glas.

Maar de geschiedenis van het menselijk vertrouwen.

Waarop durft een beschaving haar wereld te bouwen?

Dat is de vraag die ons gedurende dit gehele essay zal begeleiden.

Disney World vormt daarbij geen uitzondering.

Het vormt een sleutel.

Juist omdat daar een wereld verschijnt waarin vrijwel alles ontworpen is, worden de uitgangspunten van de moderniteit uitzonderlijk zichtbaar.

Niet verborgen.

Niet gedeeltelijk.

Maar in hun volle consequentie.

Daardoor helpt Disney World ons niet alleen de twintigste eeuw te begrijpen.

Het helpt ons ook terug te kijken.

Want pas wanneer wij de opeenvolgende gebouwde werelden naast elkaar plaatsen, wordt zichtbaar hoe ingrijpend de bron van hun betekenis in de loop der eeuwen is verschoven.

Toch eindigt deze geschiedenis niet bij Disney World.

Ook niet bij de Smart City.

Want zodra iedere wereld ontworpen lijkt te kunnen worden, dient zich een nieuwe vraag aan.

Misschien wel de oudste vraag van allemaal.

Kan een wereld eigenlijk worden gemaakt?

Of is een wereld uiteindelijk iets wat slechts ten dele ontworpen kan worden en zich voor het overige moet ontvouwen?

Daar verschijnt een ander perspectief.

Niet als een nieuw wereldmodel.

Niet als een nieuwe ideologie.

Maar als een andere houding.

Een houding die niet begint met de vraag welke wereld wij willen bouwen, maar met de vraag hoe een wereld kan ontstaan.

Vanuit die gedachte begint onze reis.

Niet bij de moderniteit.

Niet bij Disney World.

Maar bij een beschaving die als geen ander heeft geprobeerd de orde van de wereld zichtbaar te maken in de orde van de stad.

Daar ontmoeten wij de Romeinen.

IV - De Romeinse stad – De kosmos als gebouwde orde

Wanneer wij vandaag een oude Romeinse stad bezoeken, zien wij meestal een verzameling ruïnes. Gebroken zuilen. Restanten van muren. Fragmenten van een verdwenen beschaving.

Toch schuilt de betekenis van de Romeinse stad niet in haar stenen.

Zij ligt in haar ordening.

De Romeinen bouwden geen steden als toevallige verzamelingen huizen. Een stad was voor hen meer dan een plaats om te wonen of handel te drijven. Zij was een uitdrukking van een grotere werkelijkheid.

Een stad weerspiegelde de orde van de wereld.

Misschien ligt juist daar het begin van onze zoektocht.

Niet omdat de Romeinen de eerste steden bouwden – dat deden zij uiteraard niet – maar omdat zij als geen ander de stad begrepen als een instrument waarmee de mens zich in een grotere orde kon plaatsen.

Voordat de eerste straat werd aangelegd, werd de plaats gekozen.

Niet uitsluitend om praktische redenen.

De ligging werd onderzocht.

De windrichtingen.

Het landschap.

De waterhuishouding.

De relatie met de hemel.

Het stichten van een stad was geen technisch project alleen.

Het was een ritueel.

De stad begon niet met bouwen.

Zij begon met oriëntatie.

Pas daarna verschenen de *cardo* en de *decumanus*: de noord-zuid- en oost-west-as die de stad structureerden. Op hun kruising ontstond het forum, het hart van het publieke leven.

Voor de moderne beschouwer lijken dit vooral praktische ingrepen.

Voor de Romeinen waren zij méér.

Zij maakten zichtbaar dat de menselijke samenleving niet losstond van de kosmos, maar er deel van uitmaakte.

Orde was daarom geen menselijke uitvinding.

Orde werd ontdekt.

De architect en de landmeter legden haar bloot.

Dat is een fundamenteel verschil met veel modern denken.

De Romeinse stad werd niet ontworpen om een nieuwe werkelijkheid te scheppen.

Zij werd ontworpen om zich te voegen naar een werkelijkheid die reeds bestond.

Juist daarin schuilt haar bescheidenheid.

De mens plaatste zichzelf niet boven de wereld.

Hij zocht zijn plaats erin.

Daarom bezaten zelfs de meest monumentale Romeinse steden een opmerkelijke vanzelfsprekendheid.

Het forum vormde het politieke centrum.

De tempels verbonden de stad met het goddelijke.

De badhuizen maakten ontmoeting mogelijk.

De wegen verbonden stad en rijk.

Alles bezat een functie.

Maar die functies maakten deel uit van één groter geheel.

Men zou kunnen zeggen dat de Romeinse stad een vorm van afstemming was.

Niet in de betekenis waarin ORITUR dit begrip gebruikt, maar als een poging de menselijke wereld in overeenstemming te brengen met een veronderstelde kosmische orde.

Juist daarom was bouwen nooit uitsluitend een technische handeling.

Het was een culturele daad.

Misschien zelfs een morele.

Wie bouwde, gaf vorm aan de plaats van de mens in de wereld.

Dat verklaart ook waarom de Romeinse stad eeuwenlang model heeft gestaan voor latere beschavingen.

Niet omdat haar gebouwen superieur waren.

Maar omdat haar ordening overtuigde.

Zij bood mensen houvast.

Niet door spektakel.

Niet door verrassing.

Maar door helderheid.

Hier verschijnt voor het eerst een thema dat ons gedurende dit gehele essay zal begeleiden.

Verwondering ontstaat niet noodzakelijk uit het uitzonderlijke.

Zij kan ook voortkomen uit orde.

Een goed geordende wereld schenkt rust.

Rust opent aandacht.

En aandacht maakt verwondering mogelijk.

Dat is een ander soort verwondering dan wij tegenwoordig vaak zoeken.

Onze tijd verbindt verwondering gemakkelijk met het spectaculaire.

Met het onverwachte.

Met de voortdurende prikkel.

Voor de Romeinen lag verwondering juist besloten in de herkenbare samenhang van de wereld.

De stad hoefde de bezoeker niet te overweldigen.

Zij hoefde hem slechts zijn plaats te tonen.

Daarmee ontstaat ook een eerste vergelijking met Disney World.

Op het eerste gezicht lijken beide werelden niets met elkaar gemeen te hebben.

De één behoort tot de Oudheid.

De ander tot de consumptiemaatschappij.

De één spreekt de taal van natuursteen.

De ander die van verbeelding.

En toch bestaat er een opmerkelijke overeenkomst.

Beide willen méér zijn dan een verzameling gebouwen.

Beide willen een complete wereld vormen.

Maar juist daar verschijnt ook het eerste fundamentele verschil.

De Romeinse stad ontleent haar betekenis aan een orde die haar voorafgaat.

Disney World ontleent zijn betekenis aan een orde die volledig door de mens is ontworpen.

Bij Rome is de stad een antwoord.

Bij Disney World is de stad een voorstel.

Dat verschil lijkt klein.

In werkelijkheid markeert het een cultuurhistorische omwenteling van bijna tweeduizend jaar.

De geschiedenis van de architectuur zou daarom niet alleen kunnen worden gelezen als een geschiedenis van vormen.

Zij kan evenzeer worden gelezen als een geschiedenis van de bron waaraan de gebouwde wereld haar betekenis ontleent.

Bij de Romeinen ligt die bron buiten de mens.

Later zal zij verschuiven.

Eerst naar het christendom.

Daarna naar de vorst.

Vervolgens naar de rede.

En uiteindelijk naar de menselijke ervaring zelf.

Disney World vormt daarvan misschien wel de meest consequente uitdrukking.

Maar voordat wij daar aankomen, dient zich eerst een andere wereld aan.

Een wereld waarin de bron van verwondering niet langer de kosmos is.

Maar het transcendente.

Met de opkomst van de gotische kathedraal verandert niet alleen de architectuur.

Ook de verhouding tussen mens en wereld krijgt een nieuwe betekenis.

V - De gotische kathedraal – Verwondering als aanwezigheid

Wanneer men een gotische kathedraal binnengaat, gebeurt er iets merkwaardigs.

Nog voordat men de ruimte begrijpt, verandert reeds de ervaring.

Het licht wordt anders.

Het geluid verstilt.

De maat van het lichaam lijkt zich te verhouden tot een andere maat.

De ruimte vraagt niet onmiddellijk om begrip.

Zij vraagt om aanwezigheid.

Juist daarin onderscheidt de kathedraal zich fundamenteel van de Romeinse stad.

De Romeinse stad ordende de wereld.

De kathedraal opent haar.

Dat verschil lijkt subtiel.

In werkelijkheid verandert daarmee de gehele verhouding tussen mens en architectuur.

De Romeinse stad gaf de burger een plaats binnen de kosmische orde.

De kathedraal nodigt de mens uit een werkelijkheid binnen te treden die hem overstijgt.

Niet de stad vormt hier het middelpunt.

Ook niet de mens.

Zelfs het gebouw is uiteindelijk niet het doel.

De kathedraal verwijst voortdurend voorbij zichzelf.

Iedere zuil.

Iedere gewelfrib.

Iedere glaspartij.

Iedere lichtstraal.

Alles wijst naar iets wat zich niet volledig laat afbeelden.

Misschien is dat wel de grootste architectonische prestatie van de gotiek.

Niet dat zij hoog bouwde.

Niet dat zij technisch vernieuwend was.

Maar dat zij erin slaagde een ruimte te scheppen die zichzelf niet centraal stelde.

De architectuur verdwijnt als het ware achter datgene waarnaar zij verwijst.

Dat is opmerkelijk.

Want veel latere architectuur zal juist steeds nadrukkelijker zichzelf tonen.

De gotische kathedraal zoekt geen bewondering voor haar vorm.

Zij zoekt ontvankelijkheid.

Daarmee verandert ook de betekenis van verwondering.

Verwondering ontstaat hier niet doordat de bezoeker wordt verrast.

Ook niet doordat hij wordt vermaakt.

Maar doordat hij zich opgenomen weet in een werkelijkheid die groter is dan hijzelf.

Het gebouw organiseert die ervaring niet.

Het maakt haar mogelijk.

Dat onderscheid verdient alle aandacht.

Architectuur produceert hier geen betekenis.

Zij schept voorwaarden waaronder betekenis zich kan aandienen.

Misschien ligt hierin een van de diepste verschillen tussen de middeleeuwse kathedraal en veel hedendaagse gebouwde omgevingen.

De kathedraal verlangt niets van haar bezoeker.

Zij dwingt niet.

Zij stuurt nauwelijks.

Zij verleidt niet.

Zij manipuleert niet.

Zij wacht.

Wie zich openstelt, ontdekt steeds nieuwe lagen.

Wie gehaast blijft, kan haar ook weer verlaten zonder veel te hebben ervaren.

De ruimte respecteert de vrijheid van degene die haar betreedt.

Dat maakt de kathedraal tot een opmerkelijk voorbeeld van wat men een ontvankelijke architectuur zou kunnen noemen.

Juist daarom bezit zij een duurzaamheid die nauwelijks afhankelijk is van haar oorspronkelijke religieuze functie.

Ook wie geen gelovige is, ervaart vaak een bijzondere stilte.

Niet omdat hij dezelfde overtuigingen deelt als de bouwmeesters.

Maar omdat de ruimte nog altijd een houding oproept die in onze tijd zeldzaam is geworden.

Zij nodigt uit tot aandacht.

En aandacht vormt misschien wel de eerste voorwaarde voor iedere vorm van verwondering.

Hier raakt de architectuur aan iets wat zich niet laat reduceren tot constructie of vormgeving.

Een kathedraal functioneert niet uitsluitend doordat zij technisch goed gebouwd is.

Ook niet doordat zij esthetisch indrukwekkend is.

Zij werkt doordat zij een bepaalde verhouding tussen mens en ruimte mogelijk maakt.

Men zou kunnen zeggen dat de kathedraal niet zozeer een object is, maar een gebeurtenis.

Zij voltrekt zich telkens opnieuw in de ontmoeting tussen plaats en mens.

Juist daarin nadert zij onverwacht de gedachte van ORITUR.

Niet omdat ORITUR religieuze architectuur zou willen herstellen.

Integendeel.

ORITUR verlangt niet naar een terugkeer naar de Middeleeuwen.

Maar het herkent wel een fundamenteel inzicht.

Werkelijke betekenis laat zich niet vervaardigen.

Zij ontstaat.

De kathedraal wist dat.

Niet als theorie.

Maar als bouwpraktijk.

De bouwmeesters wisten dat steen alleen geen heilige ruimte vormt.

De ruimte ontstaat pas wanneer licht, maat, materiaal, ritme, stilte, gebruik en menselijke aanwezigheid elkaar beginnen te dragen.

De architect is daarin geen schepper van betekenis.

Hij is degene die voorwaarden schept waardoor betekenis kan ontstaan.

Misschien is dat de reden waarom zoveel gotische kathedralen, ondanks oorlogen, restauraties en veranderende tijden, nog altijd een bijzondere werking bezitten.

Hun betekenis ligt niet opgesloten in hun historische vorm.

Zij ligt in de wijze waarop zij de mens ontvankelijk maken voor iets wat zich niet volledig laat benoemen.

Daarmee verschijnt echter ook een nieuwe spanning.

Want vanaf de Renaissance zal de aandacht geleidelijk verschuiven.

Niet langer staat de transcendentie centraal.

Steeds nadrukkelijker komt de mens zelf in het middelpunt te staan.

De architectuur zal deze verschuiving zichtbaar maken.

Niet door haar technische middelen.

Maar door haar houding.

Die ontwikkeling bereikt een voorlopig hoogtepunt in Versailles.

Daar verschijnt voor het eerst een wereld waarin de orde niet langer wordt ontvangen, maar wordt geënceneerd.

En daarmee begint langzaam de lange weg die uiteindelijk zal uitkomen bij Disney World.

VI - Versailles – De geënceneerde orde

Wanneer men voor het eerst Versailles betreedt, wordt men getroffen door de monumentaliteit.

Niet alleen door het paleis.

Ook door de tuinen.

De assen.

De perspectieven.

De vijvers.

De lanen.

Alles lijkt zich tot in het oneindige uit te strekken.

Niets is toevallig.

Iedere boom.

Iedere haag.

Iedere fontein.

Iedere zichtlijn.

Alles maakt deel uit van één allesomvattende compositie.

Op het eerste gezicht lijkt Versailles daarmee een voortzetting van de Romeinse traditie.

Ook hier heerst orde.

Ook hier is de ruimte zorgvuldig gecomponeerd.

Maar wie beter kijkt, ontdekt dat de bron van deze orde fundamenteel is veranderd.

De Romeinse stad ontleende haar legitimiteit aan een kosmische werkelijkheid.

De kathedraal aan het goddelijke.

Versailles ontleent haar orde aan de mens.

Niet aan iedere mens.

Maar aan één mens.

De koning.

Lodewijk XIV noemde zichzelf de Zonnekoning.

Dat was geen dichterlijke metafoor.

Het was een ruimtelijk programma.

Zoals de planeten om de zon draaien, zo moest ook Frankrijk zich rondom de koning organiseren.

Versailles is daarom veel meer dan een paleis.

Het is een kosmologie.

Maar voor het eerst is de mens zelf het middelpunt geworden.

Dat is een beslissende cultuurhistorische verschuiving.

Niet langer wordt de orde ontvangen.

Zij wordt uitgevaardigd.

De natuur is hiervan misschien wel het duidelijkste voorbeeld.

Wie de tuinen van Versailles bezoekt, ziet nauwelijks nog een landschap.

Hij ziet een compositie.

Bomen groeien niet waar zij willen groeien.

Water stroomt niet waar het wil stromen.

Zelfs de horizon lijkt ontworpen.

De natuur wordt geen partner meer.

Zij wordt materiaal.

Dat is een gedachte die later de moderniteit diepgaand zal beïnvloeden.

De mens ontdekt dat hij de wereld niet slechts hoeft te begrijpen.

Hij kan haar ook herscheppen.

Versailles vormt daarmee een overgang.

Eenzijds bezit het nog de monumentaliteit van de traditionele wereld.

Anderzijds verschijnt hier reeds de geest van de moderniteit.

Niet de techniek staat centraal.

Maar de overtuiging dat de menselijke wil de werkelijkheid kan ordenen.

Juist daarom verdient Versailles een bijzondere plaats in de geschiedenis van de architectuur.

Niet omdat het groter of mooier zou zijn dan eerdere bouwwerken.

Maar omdat het een nieuw mensbeeld zichtbaar maakt.

De mens wordt ontwerper van de wereld.

Dat betekent overigens niet dat Versailles slechts een machtsinstrument is.

Wie uitsluitend macht ziet, ziet slechts de helft.

Versailles bezit ook een uitzonderlijke schoonheid.

Een indrukwekkende harmonie.

Een ongekennde beheersing van maat en perspectief.

Men voelt zich opgenomen in een zorgvuldig gecomponeerde werkelijkheid.

En precies daarom is Versailles zo belangrijk voor dit essay.

Het laat zien dat schoonheid en beheersing elkaar niet uitsluiten.

Integendeel.

Vaak versterken zij elkaar.

Dat inzicht zal later terugkeren in Disney World.

Ook daar wordt schoonheid niet toevallig gevonden.

Zij wordt gecomponeerd.

Toch bestaat er een subtiel verschil.

Versailles verlangt bewondering.

Disney World verlangt deelname.

De bezoeker van Versailles blijft toeschouwer.

Hij aanschouwt de orde.

De bezoeker van Disney World wordt onderdeel van de orde.

Hij loopt erdoorheen.

Hij beleeft haar.

Hij voltooit haar.

Hier verschijnt een ontwikkeling die zich gedurende drie eeuwen langzaam voltrekt.

Architectuur verandert van representatie in ervaring.

Dat is een buitengewoon ingrijpende verschuiving.

De wereld hoeft niet langer slechts bewonderd te worden.

Zij moet worden beleefd.

Misschien ontstaat hier zelfs de oorsprong van wat wij tegenwoordig de belevingseconomie noemen.

Niet de consumptie is nieuw.

Wel de gedachte dat de ervaring zelf ontworpen kan worden.

Versailles vormt daarvan de eerste grote aankondiging.

De koning ensceneert zijn macht.

Disney World ensceneert verwondering.

De Smart City zal later efficiëntie ensceneren.

Steeds opnieuw verschijnt dezelfde onderliggende gedachte.

De werkelijkheid kan worden gecomponeerd.

Toch blijft één fundamenteel verschil bestaan.

Versailles bezit nog altijd een werkelijkheid buiten zichzelf.

De koning legitimeert zijn macht uiteindelijk door God.

De monarch regeert "bij de gratie Gods".

De menselijke orde blijft, hoe absoluut ook, verbonden met een hogere legitimatie.

Dat laatste zal de Verlichting langzaam loslaten.

Wanneer de rede het hoogste gezag wordt, verandert ook de architectuur.

Niet langer behoeft de wereld haar legitimiteit buiten zichzelf te zoeken.

De mens wordt zelf maat der dingen.

Daarmee wordt ook het ontwerp een instrument waarmee de ideale samenleving gerealiseerd kan worden.

Het is precies op dat punt dat de moderniteit begint.

En daar verschijnt een van haar grootste visionairs.

Le Corbusier.

Met hem verandert niet alleen de vorm van de stad.

Vooraf verandert de overtuiging dat de wereld volledig ontworpen kan worden.

En daarmee komt de geschiedenis van de verwondering in een nieuwe fase terecht.

VII - De moderniteit – De wereld als ontwerp

Met de Verlichting verandert de geschiedenis van de gebouwde wereld op een wijze die nauwelijks kan worden overschat.

Eeuwenlang had de architectuur haar legitimiteit ontleend aan een werkelijkheid die buiten de mens lag. De kosmos, God of de monarch vormden het uitgangspunt van waaruit gebouwd werd. De architect gaf daaraan vorm, maar hij beschouwde zichzelf niet als de uiteindelijke bron van de orde.

Vanaf de achttiende eeuw verschuift dit langzaam.

Niet abrupt.

Niet overal tegelijk.

Maar onmiskenbaar.

Steeds nadrukkelijker wordt de menselijke rede de maat van de werkelijkheid.

Dat betekent niet dat religie onmiddellijk verdwijnt.

Ook niet dat tradities plotseling worden verlaten.

De werkelijke verandering ligt dieper.

Voor het eerst ontstaat de overtuiging dat de mens de wereld niet slechts kan begrijpen, maar haar ook volgens eigen inzicht kan verbeteren.

Daarmee verschijnt een nieuw vertrouwen.

Niet langer staat de vraag centraal hoe de mens zich voegt in een bestaande orde.

De vraag wordt hoe de wereld opnieuw kan worden ingericht.

Dat lijkt een subtiele verschuiving.

In werkelijkheid verandert hierdoor de betekenis van architectuur fundamenteel.

Architectuur wordt een instrument.

Niet alleen om gebouwen te maken.

Maar om de samenleving zelf vorm te geven.

Vanaf dit moment krijgt het ontwerp een betekenis die het voordien nauwelijks bezat.

Het ontwerp wordt niet langer een antwoord.

Het wordt een belofte.

Wanneer de wereld tekortschiet, ontwerpen wij een betere.

Wanneer de stad chaotisch is, ontwerpen wij een nieuwe.

Wanneer de samenleving problemen kent, ontwerpen wij andere woonvormen, andere verkeersstructuren, andere wijken, andere instituten.

Steeds opnieuw verschijnt dezelfde overtuiging.

De juiste vorm zal de juiste samenleving voortbrengen.

Het is moeilijk de invloed van deze gedachte te overschatten.

Zij doordringt de stedenbouw.

De architectuur.

De techniek.

De politiek.

De economie.

Zelfs het onderwijs.

De moderniteit wordt daarmee veel meer dan een stijlperiode.

Zij wordt een houding tegenover de werkelijkheid.

Een houding die diep vertrouwt op de mogelijkheid van ontwerp.

Dat vertrouwen heeft de mensheid overigens uitzonderlijk veel gebracht.

Betere hygiëne.

Veiliger constructies.

Nieuwe infrastructuren.

Comfort.

Volksgezondheid.

Betaalbare woningen.

Onderwijs.

Mobiliteit.

Het zou onjuist zijn deze verworvenheden te ontkennen.

De moderniteit heeft de leefwereld op talloze manieren verbeterd.

Juist daarom verdient zij een eerlijke beschouwing.

Maar ieder wereldbeeld draagt ook een schaduwzijde in zich.

Naarmate het vertrouwen in ontwerp groeit, verandert ongemerkt ook de verhouding tussen mens en werkelijkheid.

De wereld wordt steeds vaker ervaren als materiaal.

Niet iets waarmee men zich verbindt.

Maar iets dat georganiseerd kan worden.

Het landschap wordt ingericht.

De rivier wordt gereguleerd.

De natuur wordt beheerd.

De stad wordt gepland.

Zelfs het menselijk gedrag wordt steeds vaker onderwerp van ontwerp.

Wat begint als een zoektocht naar verbetering, groeit langzaam uit tot een verlangen naar beheersing.

Daarmee verandert ook de positie van de architect.

Gedurende eeuwen had hij geprobeerd een bestaande werkelijkheid zichtbaar te maken.

Nu wordt hij degene die een nieuwe werkelijkheid ontwerpt.

De architect verandert van vertaler in maker.

Deze verandering verklaart veel van de fascinatie die de twintigste eeuw voor architecten heeft gekoesterd.

Nooit eerder werd zoveel vertrouwen gesteld in het ontwerp.

De architect kreeg bijna een maatschappelijke opdracht.

Niet alleen gebouwen ontwerpen.

Maar de toekomst.

Dat is een uitzonderlijk moment in de geschiedenis.

En misschien ook een gevaarlijk moment.

Want hoe groter het vertrouwen in het ontwerp wordt, des te moeilijker wordt het om nog ruimte te laten voor datgene wat zich niet laat ontwerpen.

Voor toeval.

Voor geschiedenis.

Voor herinnering.

Voor langzaam gegroeide betekenis.

Voor het onverwachte.

Niet omdat de moderniteit deze waarden bewust wilde vernietigen.

Integendeel.

Vaak beschouwde zij zichzelf juist als bevrijdend.

Maar iedere overtuiging heeft een blinde vlek.

De blinde vlek van de moderniteit ligt misschien hierin.

Zij begon geleidelijk te geloven dat de kwaliteit van een plaats voornamelijk afhing van de kwaliteit van haar ontwerp.

Daarmee ontstond ongemerkt een omkering.

Eeuwenlang had het ontwerp gestaan in dienst van de plaats.

Nu kwam de plaats steeds meer in dienst te staan van het ontwerp.

Misschien ligt juist daar het beslissende verschil.

Niet tussen klassiek en modern.

Niet tussen traditioneel en eigentijds.

Maar tussen twee fundamenteel verschillende houdingen.

De eerste vraagt:

"Hoe verstaan wij deze plaats?"

De tweede vraagt:

"Hoe kunnen wij deze plaats verbeteren?"

Beide vragen zijn legitiem.

Maar zij leiden tot een totaal verschillende architectuur.

Vanaf dit moment verschijnt ook een nieuw begrip.

Maakbaarheid.

Niet als technisch begrip.

Maar als culturele overtuiging.

Wanneer de wereld maakbaar wordt, verandert ook de betekenis van verwondering.

Verwondering ontstaat niet langer doordat de mens zich opgenomen weet in een grotere werkelijkheid.

Zij ontstaat doordat hij de resultaten van zijn eigen kunnen aanschouwt.

Het wonder verschuift.

Niet langer bewondert de mens de orde waarin hij leeft.

Hij bewondert steeds vaker de orde die hij zelf heeft voortgebracht.

Dat is misschien de diepste omwenteling van de moderniteit.

En juist daar verschijnt een architect die deze overtuiging helderder dan wie ook wist te formuleren.

Niet omdat hij haar uitvond.

Maar omdat hij haar de meest overtuigende ruimtelijke gestalte gaf.

Le Corbusier.

VIII - Le Corbusier – De eerlijkheid van de moderniteit

Geen architect heeft de twintigste eeuw sterker beïnvloed dan Le Corbusier.

Zijn gebouwen, zijn stedenbouwkundige visies en vooral zijn geschriften hebben generaties architecten gevormd. Tot op de dag van vandaag worden zijn ideeën bewonderd, bestreden, geciteerd en bekritiseerd.

Dat is opmerkelijk.

Want de betekenis van Le Corbusier ligt misschien niet in zijn gebouwen.

Ook niet uitsluitend in zijn steden.

Zijn werkelijke betekenis ligt in de helderheid waarmee hij een nieuwe houding tegenover de wereld zichtbaar maakte.

Le Corbusier geloofde in de toekomst.

Niet als een vage hoop.

Maar als een ontwerpopgave.

De wereld hoefde niet te blijven zoals zij was.

Zij kon beter.

Helderder.

Gezonder.

Rationeler.

De stad van de negentiende eeuw beschouwde hij als een opeenhoping van toevalligheden.

Smalle straten.

Onhygiënische woningen.

Verkeerschaos.

Gebrek aan licht.

Gebrek aan lucht.

Gebrek aan orde.

Zijn kritiek was niet onbegrijpelijk.

Integendeel.

Vele industriesteden verkeerden daadwerkelijk in erbarmelijke omstandigheden.

Le Corbusier zag deze werkelijkheid en stelde een eenvoudige vraag.

Waarom blijven wij voortbouwen op een slechte stad, terwijl wij ook een goede stad kunnen ontwerpen?

Dat was geen arrogantie.

Dat was een oprechte overtuiging.

En juist daarom verdient hij een zorgvuldige lezing.

Zijn beroemd geworden uitspraak dat een huis een *machine à habiter* is, wordt vaak opgevat als een ontkenning van de menselijke maat.

Misschien wordt zij daardoor te gemakkelijk begrepen.

Le Corbusier wilde de mens niet reduceren tot een machine.

Hij wilde het wonen bevrijden van willekeur.

Zoals een goed instrument zijn taak helder vervult, zo moest ook een woning helder functioneren.

Daarin lag een diep humanistisch verlangen.

Maar juist hier openbaart zich ook de grens van zijn denken.

Want naarmate de woning een machine wordt, verandert ook de bewoner.

Niet omdat Le Corbusier dat verlangde.

Maar omdat iedere ontworpen orde verwachtingen schept.

Een machine veronderstelt een bepaalde wijze van gebruik.

Een rationele stad veronderstelt een rationele gebruiker.

Zo ontstaat langzaam een wederkerigheid.

Niet alleen de mens ontwerpt de stad.

De stad begint ook de mens te ontwerpen.

Misschien is dat de meest verstrekkende gedachte van de moderniteit.

Niet de vorm van de gebouwen.

Maar de overtuiging dat de juiste omgeving uiteindelijk ook het juiste gedrag zal voortbrengen.

Hier wordt Le Corbusier uitzonderlijk eerlijk.

Hij probeert deze ambitie niet te verhullen.

Hij gelooft werkelijk dat een zorgvuldig ontworpen stad een betere samenleving mogelijk maakt.

Zijn beroemde plannen voor de *Ville Radiense* laten dat onmiskenbaar zien.

Licht.

Lucht.

Groen.

Heldere verkeersstructuren.

Gescheiden functies.

Een overzichtelijke orde.

Iedere ingreep heeft een redelijke verklaring.

Niets is willekeurig.

De stad wordt een grote compositie.

In dat opzicht staat Le Corbusier verrassend dicht bij de traditie die wij eerder ontmoetten.

Zoals de Romeinse stad de kosmische orde zichtbaar maakte...

Zoals Versailles de monarchale orde zichtbaar maakte...

Zo probeert Le Corbusier de rationele orde zichtbaar te maken.

Niet langer God.

Niet langer de koning.

Maar de rede vormt nu het ordenende beginsel.

Daarmee verandert niet alleen de architectuur.

Ook de legitimatie van de architect.

Hij wordt niet langer uitsluitend bouwmeester.

Hij wordt ontwerper van de samenleving.

Dat is een enorme verantwoordelijkheid.

Misschien zelfs een te grote.

Want wie een samenleving ontwerpt, moet onvermijdelijk ook een beeld hebben van de mens waarvoor hij ontwerpt.

En precies daar verschijnt een spanning die de twintigste eeuw steeds sterker zal voelen.

Kan de mens werkelijk volledig worden begrepen?

Kan zijn leven worden geordend?

Kan geluk worden ontworpen?

Le Corbusier beantwoordde deze vragen met opmerkelijk vertrouwen.

Niet uit hoogmoed.

Maar uit geloof.

Geloof in de rede.

Geloof in de wetenschap.

Geloof in het ontwerp.

Daarom verdient hij respect.

Niet omdat hij altijd gelijk had.

Maar omdat hij de overtuiging van zijn tijd zonder terughoudendheid durfde uit te spreken.

Juist daardoor wordt hij vandaag zo interessant.

Hij laat zien wat de moderniteit werkelijk geloofde.

En misschien wordt juist daardoor ook zichtbaar waarom de confrontatie met Disney World zo opmerkelijk is.

Want op het eerste gezicht lijken Le Corbusier en Disney elkaars tegenpolen.

De één bouwt witte volumes.

De ander bouwt kastelen.

De één verwerpt ornament.

De ander omarmt het.

De één spreekt de taal van de machine.

De ander de taal van het sprookje.

Maar wanneer wij de vormen even vergeten en uitsluitend naar hun houding kijken, verschijnt een onverwachte verwantschap.

Beiden geloven dat een wereld volledig ontworpen kan worden.

Beiden vertrouwen op de organiserende kracht van het ontwerp.

Beiden gaan ervan uit dat de gebouwde omgeving het menselijk handelen diepgaand kan beïnvloeden.

Beiden creëren een samenhangende werkelijkheid waarin toeval zoveel mogelijk is teruggedrongen.

De verschillen zijn esthetisch.

De overeenkomsten zijn filosofisch.

Misschien is dat de reden waarom de moderne architectuur Disney World zo moeilijk kon begrijpen.

Zij keek naar de gevel.

Niet naar de overtuiging die daarachter schuilging.

Zij zag het sprookje.

Maar niet de moderniteit.

En juist daarom vormt Disney World geen breuk met Le Corbusier.

Het vormt zijn onverwachte voortzetting.

Niet omdat het dezelfde architectuur bezit.

Maar omdat het dezelfde fundamentele vraag stelt.

Hoe ontwerpen wij een betere wereld?

Misschien ligt precies daar de grens die ORITUR zichtbaar wil maken.

Niet omdat de wereld niet ontworpen zou mogen worden.

Maar omdat geen enkel ontwerp uiteindelijk het ontstaan van betekenis kan vervangen.

Een plaats wordt niet alleen gebouwd.

Zij wordt geleefd.

Zij wordt herinnerd.

Zij wordt gedeeld.

En uiteindelijk ontstaat zij steeds opnieuw in de ontmoeting tussen mens, tijd en ruimte.

Daar begint een andere architectuur.

Niet voorbij Le Corbusier.

Maar voorbij de overtuiging dat ontwerp alleen voldoende is.

IX - Disney World – De glimlach van de machine

Wie voor het eerst Disney World bezoekt, ziet geen machine.

Hij ziet kastelen.

Tuinen.

Pleinen.

Water.

Treinen.

Straatjes.

Restaurants.

Parades.

Muziek.

Verhalen.

Alles ademt ontspanning.

Niets lijkt technisch.

Niets lijkt rationeel.

Niets herinnert aan de abstracte stedenbouwkundige schema's van de twintigste eeuw.

Juist daarin schuilt de grootste prestatie van Disney World.

Het ontwerp verdwijnt achter de ervaring.

Dat is een fundamenteel verschil met vrijwel alle grote stedenbouwkundige idealen van de moderniteit.

Le Corbusier toont de orde.

Disney World laat haar voelen.

De bezoeker hoeft niets te begrijpen.

Hij hoeft slechts te beleven.

Misschien is dit wel de meest verfijnde vorm waarin de moderniteit zich ooit heeft gemanifesteerd.

Niet omdat zij haar uitgangspunten heeft verlaten.

Maar omdat zij deze volledig heeft geïnternaliseerd.

De techniek is overal aanwezig.

Maar nergens zichtbaar.

De logistiek is immens.

Maar blijft verborgen.

De organisatie is uiterst nauwkeurig.

Maar voelt vanzelfsprekend.

Zelfs de gedragingen van de bezoeker worden niet afgedwongen.

Zij worden uitgelokt.

Dat onderscheid is belangrijk.

De moderne stad organiseert.

Disney World verleidt.

Wie zich door Disney World beweegt, merkt nauwelijks dat iedere stap reeds is voorzien.

De routes.

De zichtlijnen.

De rustpunten.

De pleinen.

De muziek.

De geuren.

De overgangen tussen verschillende werelden.

Zelfs de momenten van verrassing zijn ontworpen.

Dat betekent niet dat de bezoeker wordt gemanipuleerd.

Het betekent dat zijn ervaring zorgvuldig wordt begeleid.

De moderniteit heeft hier haar meest vriendelijke gezicht gekregen.

Zij glimlacht.

Misschien verklaart dat ook waarom Disney World zoveel minder weerstand oproept dan de grote modernistische stedenbouwkundige experimenten.

De bezoeker ervaart geen discipline.

Hij ervaart gastvrijheid.

En toch berusten beide op een opmerkelijk vergelijkbare structuur.

De orde is gebleven.

Alleen haar verschijningsvorm is veranderd.

Le Corbusier vertrouwde erop dat orde zichtbaar moest zijn.

Disney World vertrouwt erop dat orde juist onzichtbaar moet blijven.

Dat is geen klein verschil.

Het betekent dat de moderniteit een nieuwe fase heeft bereikt.

Niet langer overtuigt zij door haar rationaliteit.

Zij overtuigt door haar vanzelfsprekendheid.

Wie Disney World bezoekt, denkt zelden na over de enorme organisatie die deze wereld mogelijk maakt.

Dat hoeft ook niet.

Integendeel.

Hoe minder de bezoeker daarvan merkt, des te beter het ontwerp functioneert.

Het ontwerp verdwijnt.

De ervaring blijft over.

Juist daarom vormt Disney World een keerpunt.

Niet alleen in de geschiedenis van het amusement.

Maar ook in de geschiedenis van de architectuur.

Architectuur wordt hier geen verzameling gebouwen.

Ook geen stedenbouwkundig plan.

Zij wordt een volledig geregisseerde werkelijkheid.

Dat brengt ons terug bij een vraag die reeds vanaf het begin van dit essay meeklinkt.

Waar komt verwondering vandaan?

Eeuwenlang werd zij gezocht in iets dat de mens overstijgt.

De kosmos.

God.

De monarch.

Zelfs de rede werd nog ervaren als een universeel beginsel.

Disney World verplaatst de bron opnieuw.

Verwondering ontstaat niet langer buiten de mens.

Zij ontstaat in de ontmoeting tussen een zorgvuldig ontworpen omgeving en de beleving van de bezoeker.

De ervaring zelf wordt de plaats van betekenis.

Dat is een ingrijpende verandering.

Niet omdat verwondering verdwijnt.

Integendeel.

Disney World laat zien dat mensen nog altijd diep verlangen naar verwondering.

Maar de oorsprong ervan is veranderd.

Niet langer wacht de mens op een openbaring.

Hij betreedt een wereld die reeds voor hem is voorbereid.

Misschien is dat de reden waarom Disney World zo vaak als kunstmatig wordt ervaren.

Niet omdat de ervaring onoprecht zou zijn.

Integendeel.

De vreugde van bezoekers is werkelijk.

Hun ontroering is werkelijk.

Hun herinneringen zijn werkelijk.

Wat ontworpen is, is niet de emotie.

Wat ontworpen is, zijn de voorwaarden waaronder die emotie waarschijnlijk zal ontstaan.

Dat is een belangrijk onderscheid.

Geen enkele ontwerper kan ontroering produceren.

Maar hij kan wel omstandigheden creëren waarin ontroering zich gemakkelijker aandient.

Juist hier bereikt de moderniteit misschien haar hoogste verfijning.

Niet de emotie wordt gemaakt.

Wel de waarschijnlijkheid ervan.

Dat is een buitengewoon intelligent inzicht.

En misschien ook een buitengewoon kwetsbaar inzicht.

Want zodra de mens gelooft dat iedere betekenis kan worden voorbereid, ontstaat ongemerkt een nieuwe verwachting.

Dat iedere ervaring ontworpen behoort te zijn.

Dat iedere plaats een beleving moet aanbieden.

Dat iedere wandeling interessant moet zijn.

Dat iedere stad aantrekkelijk moet zijn.

Dat iedere ruimte voortdurend moet communiceren.

Hier verschijnt een nieuwe cultuur.

Niet langer die van het bouwen.

Maar die van de permanente ervaring.

Misschien is Disney World daarom niet slechts een uitzonderlijke plaats.

Misschien is het een voorafbeelding van de samenleving waarin wij inmiddels grotendeels zijn gaan leven.

Onze winkelcentra.

Onze luchthavens.

Onze festivals.

Onze digitale omgevingen.

Zelfs onze telefoons.

Steeds vaker bewegen wij ons door werelden waarin de ervaring zorgvuldig is gecomponeerd.

Disney World blijkt achteraf minder een uitzondering dan een aankondiging.

Toch blijft één vraag openstaan.

Wanneer iedere ervaring ontworpen wordt...

Waar blijft dan nog de ontmoeting met het onverwachte?

Waar blijft de plaats die zich niet onmiddellijk prijsgeeft?

Waar blijft de ruimte waarin betekenis langzaam groeit?

Misschien ligt juist daar de vraag waarop ORITUR uiteindelijk antwoord probeert te geven.

Niet door de ontworpen wereld af te wijzen.

Maar door te herinneren aan iets wat geen enkel ontwerp kan garanderen.

Dat een plaats soms méér wordt dan hetgeen wij erin hebben gelegd.

Dat zij begint terug te spreken.

Dat zij ons verandert.

Dat zij zich langzaam opent.

Niet omdat wij haar volledig hebben ontworpen.

Maar omdat wij haar de tijd hebben gegeven om te ontstaan.

X - De vergissing van de architectuur

Weinig gebouwde werelden hebben zoveel weerstand opgeroepen binnen de architectuur als Disney World.

Voor veel architecten vertegenwoordigde het alles wat architectuur niet mocht zijn.

Historische imitatie.

Decor.

Sentimentaliteit.

Commercie.

Oppervlakkigheid.

Kitsch.

Deze kritiek was niet zonder grond.

Disney World is immers geen historische stad.

Het pretendeert dat ook niet te zijn.

Het reconstrueert geen geschiedenis.

Het componeert herinneringen.

Toch blijft de vraag waarom de kritiek juist zo fel was.

Waarom werd Disney World door een groot deel van de architectuurwereld bijna instinctief afgewezen?

Misschien omdat men vooral keek naar wat zichtbaar was.

Naar kastelen.

Naar ornament.

Naar nostalgie.

Naar sprookjes.

Maar juist daardoor bleef iets anders buiten beeld.

De structuur.

Architecten zagen de voorstelling.

Niet de onderliggende ordening.

En precies daar ligt misschien de grootste vergissing.

Want onder de historische gevels werkt een van de meest rationele ruimtelijke systemen van de twintigste eeuw.

Niets wordt aan het toeval overgelaten.

Niet de logistiek.

Niet de routing.

Niet de infrastructuur.

Niet de beleving.

Niet de opeenvolging van indrukken.

Alles behoort tot één integraal ontwerp.

Is dat werkelijk zo verschillend van de grote modernistische stedenbouwkundige idealen?

De vormen verschillen.

Maar de onderliggende overtuiging nauwelijks.

Ook de moderne architectuur geloofde dat de mens een betere wereld kon ontwerpen.

Ook zij vertrouwde op de organiserende kracht van ruimte.

Ook zij ging ervan uit dat een zorgvuldig ontworpen omgeving het menselijk leven zou verbeteren.

Juist daarom is de kritiek op Disney World zo opmerkelijk.

Zij richt zich op de stijl.

Niet op de houding.

Misschien had de architectuurwereld zich zo sterk geïdentificeerd met haar eigen beeldtaal dat zij vergat naar haar eigen uitgangspunten te kijken.

Daardoor ontstond een merkwaardige situatie.

De moderniteit verwierp een wereld die haar eigen overtuigingen tot een uiterste consequentie had doorgevoerd.

Niet in beton.

Maar in verhalen.

Niet in abstractie.

Maar in herkenning.

Disney World liet zien dat de moderniteit niet noodzakelijk een witte gevel behoeft.

Zij kan zich even goed kleden in baksteen.

In hout.

In romantiek.

In nostalgie.

In sprookjes.

Dat maakt Disney World tot een spiegel.

En spiegels zijn zelden comfortabel.

Wie slechts naar de spiegel kijkt, ziet een ander.

Wie langer blijft kijken, ontdekt langzaam zichzelf.

Misschien verklaart dat de heftigheid van de discussie.

De architectuur bekritiseerde niet alleen Disney World.

Zij werd geconfronteerd met haar eigen verborgen uitgangspunten.

Dat betekent overigens niet dat iedere kritiek onterecht was.

Integendeel.

Disney World roept wezenlijke vragen op.

Kan authenticiteit worden ontworpen?

Kan geschiedenis worden nagebootst?

Kan verwondering worden geprogrammeerd?

Dat zijn belangrijke vragen.

Maar dezelfde vragen kunnen ook aan de moderniteit worden gesteld.

Kan leefbaarheid worden ontworpen?

Kan gemeenschap worden gepland?

Kan geluk worden georganiseerd?

Hier raken beide werelden elkaar.

Niet in hun vorm.

Maar in hun ambitie.

Misschien ligt juist daarin de diepste overeenkomst.

Zowel de modernistische architect als de ontwerpers van Disney World vertrouwen uiteindelijk op dezelfde gedachte.

Dat de mens, door middel van ontwerp, een betere werkelijkheid kan voortbrengen.

Vanuit ORITUR verschuift de vraag opnieuw.

Niet omdat deze ambitie onjuist zou zijn.

Maar omdat iedere ambitie haar grenzen kent.

Ontwerp kan voorwaarden scheppen.

Het kan beschermen.

Verbinden.

Structureren.

Inspireren.

Maar op welk moment wordt een plaats werkelijk een plaats?

Wanneer begint een gebouw terug te spreken?

Wanneer wordt een straat meer dan een verkeersruimte?

Wanneer ontstaat een thuis?

Geen van deze vragen laat zich uitsluitend door ontwerp beantwoorden.

Hier verschijnt een onderscheid dat de architectuur misschien lange tijd uit het oog heeft verloren.

Een gebouw kan volledig ontworpen zijn.

Een plaats nooit.

Een plaats leeft.

Zij verandert.

Zij verzamelt herinneringen.

Zij wordt opnieuw geïnterpreteerd.

Zij draagt sporen van mensen die haar hebben bewoond.

Juist daardoor overstijgt iedere werkelijke plaats uiteindelijk haar ontwerp.

Misschien is dat wat Disney World, ondanks al zijn intelligentie, uiteindelijk niet volledig kan bereiken.

Niet omdat het tekortschiet.

Maar omdat iedere ontworpen wereld vroeg of laat haar grenzen ontmoet.

Dat geldt evenzeer voor de Ville Radieuse.

Evenzeer voor Versailles.

En misschien zelfs voor de Smart City.

Daarmee verschijnt opnieuw een bescheidenheid die gedurende de geschiedenis steeds opnieuw lijkt terug te keren.

Niet alles wat waarde bezit, kan worden ontworpen.

Sommige kwaliteiten ontstaan pas wanneer de mens bereid is een deel van de wereld aan de wereld zelf over te laten.

Misschien begint architectuur precies daar.

XI - Waarom Disney World werkt

Tot nu toe hebben wij Disney World vooral beschouwd als een uitdrukking van de moderniteit.

Maar daarmee is nog niets verklaard.

Want een fundamentele vraag blijft onbeantwoord.

Waarom werkt het?

Waarom reizen ieder jaar miljoenen mensen vrijwillig naar een volledig ontworpen wereld?

Waarom voelen zij zich daar gelukkig?

Waarom keren zij terug?

Deze vragen verdienen een serieus antwoord.

Te gemakkelijk wordt aangenomen dat Disney World uitsluitend succesvol is vanwege marketing, commercie of consumptie.

Dat is ongetwijfeld een deel van het verhaal.

Maar het verklaart niet de intensiteit van de ervaring.

Mensen reizen niet duizenden kilometers uitsluitend om producten te kopen.

Zij zoeken iets anders.

Misschien zelfs iets wat veel ouder is dan de moderniteit.

De behoefte aan verwondering.

Dat verlangen is zo oud als de mens zelf.

Een kind ervaart verwondering voordat het de wereld begrijpt.

Niet omdat het alles weet.

Maar omdat het zich nog openhoudt voor wat verschijnt.

Diezelfde openheid verdwijnt niet wanneer wij volwassen worden.

Zij raakt slechts bedekt onder routines, verplichtingen en vanzelfsprekendheden.

Toch blijft zij aanwezig.

Steeds opnieuw zoeken mensen plaatsen waar zij zich opnieuw kunnen verwonderen.

Eeuwenlang vervulden tempels, kathedralen, markten, processies, tuinen en pleinen deze functie.

Niet omdat zij amusement boden.

Maar omdat zij de mens even uit het gewone ritme van het dagelijks leven tilden.

Disney World begrijpt dit verlangen buitengewoon goed.

Misschien beter dan veel architecten.

Het biedt niet alleen gebouwen.

Het biedt een andere tijd.

Wie de toegangspoort passeert, verlaat niet slechts een terrein.

Hij verlaat een ritme.

De klok lijkt langzamer te lopen.

Werk verdwijnt naar de achtergrond.

Telefoongesprekken worden korter.

Kinderen lopen voorop.

Volwassenen beginnen opnieuw te kijken.

Er ontstaat een merkwaardige vorm van aandacht.

Niet omdat de wereld werkelijk verandert.

Maar omdat de houding verandert.

Misschien schuilt precies daar het geheim.

Disney World ontwerpt niet de verwondering.

Het ontwerpt een omgeving waarin mensen gemakkelijker bereid zijn zich te verwonderen.

Dat verschil is wezenlijk.

Geen ontwerper kan ontroering produceren.

Geen architect kan verwondering afdwingen.

Geen stedenbouwkundige kan geluk tekenen.

Maar zij kunnen wel omstandigheden scheppen waarin deze ervaringen waarschijnlijker worden.

Juist daarin toont Disney World een opmerkelijk inzicht.

Het begrijpt dat architectuur uiteindelijk niet draait om objecten.

Maar om de wijze waarop mensen zich tot een omgeving verhouden.

Misschien verklaart dit ook waarom zoveel moderne architectuur moeite heeft gehad Disney World serieus te nemen.

Zij keek naar de gebouwen.

Disney keek naar de bezoeker.

Dat is een fundamenteel verschil.

De architect vraagt vaak:

"Hoe ziet dit gebouw eruit?"

Disney vraagt:

"Hoe voelt deze wandeling?"

De eerste ontwerpt objecten.

De tweede ontwerpt overgangen.

Ritmes.

Momenten.

Verwachtingen.

Ontspanningen.

Verwondering blijkt niet in één gebouw te wonen.

Zij ontstaat onderweg.

Dat inzicht verdient grote aandacht.

Want het betekent dat architectuur niet uitsluitend over vorm gaat.

Ook niet uitsluitend over functie.

Architectuur blijkt evenzeer de kunst van het organiseren van menselijke aandacht.

Misschien is dat de reden waarom Disney World zo vaak wordt onderschat.

Wie uitsluitend naar de gebouwen kijkt, begrijpt haar nauwelijks.

Wie de beweging van de bezoeker volgt, ontdekt een veel complexere werkelijkheid.

Daarmee verandert ook onze beoordeling.

Disney World blijkt niet slechts een commercieel project.

Het blijkt een zorgvuldig gecomponeerde fenomenologie van menselijke ervaring.

Dat vraagt om respect.

Niet omdat alles daarom geslaagd zou zijn.

Maar omdat hier een fundamenteel menselijk verlangen serieus wordt genomen.

En toch...

Juist hier verschijnt opnieuw een grens.

Want wanneer verwondering zorgvuldig wordt voorbereid, ontstaat langzaam een nieuwe verwachting.

Dat iedere plaats ons iets moet laten beleven.

Dat iedere wandeling bijzonder moet zijn.

Dat iedere stad permanent interessant moet blijven.

Dat iedere ruimte onmiddellijk betekenis moet communiceren.

Hier verandert de verwondering ongemerkt in een product.

En precies daar verschijnt een spanning die steeds groter wordt.

Werkelijke verwondering laat zich immers niet opeisen.

Zij overkomt ons.

Juist wanneer wij haar niet verwachten.

In een oud steegje.

Aan een rivier.

Op een verlaten plein.

In een eenvoudige kerk.

Onder een boom.

Tijdens een gesprek.

Of zelfs in de stilte van een gewone straat.

Deze verwondering bezit een ander karakter.

Zij is niet voorbereid.

Niet geprogrammeerd.

Niet gecomponeerd.

Zij ontstaat.

Misschien is dat het verschil waarop ORITUR voortdurend probeert te wijzen.

Niet om de ontworpen ervaring af te wijzen.

Maar om eraan te herinneren dat de diepste ervaringen zich vaak juist aandienen buiten onze ontwerpen om.

Daarom vormt Disney World uiteindelijk geen tegenstelling tot ORITUR.

Het vormt haar grootste vraag.

Niet:

"Hoe ontwerpen wij verwondering?"

Maar:

"Wanneer wordt de mens werkelijk ontvankelijk voor verwondering?"

Misschien ligt het antwoord niet uitsluitend in de plaats.

Maar evenzeer in de houding waarmee wij haar betreden.

Daar begint een andere geschiedenis.

Niet die van het ontwerp.

Maar die van de ontmoeting.

XII - De Smart City – De algoritmische wereld

Wanneer men over de Smart City spreekt, gaat het zelden nog over architectuur.

Men spreekt over sensoren.

Over data.

Over kunstmatige intelligentie.

Over mobiliteit.

Over energienetwerken.

Over digitale infrastructuren.

Over voorspellende modellen.

De stad lijkt daarmee opnieuw een nieuw tijdperk te zijn binnengetrepen.

Toch is de Smart City geen breuk met de geschiedenis die wij tot nu toe hebben gevolgd.

Integendeel.

Zij vormt haar meest recente hoofdstuk.

Want ook de Smart City is uiteindelijk een wereldmodel.

Alleen is de bron van haar orde opnieuw verschoven.

Niet langer vormt de kosmos het uitgangspunt.

Ook niet God.

Niet de monarch.

Niet de rede alleen.

Zelfs de gecomponeerde ervaring van Disney World staat niet langer centraal.

De nieuwe bron van vertrouwen is het algoritme.

Dat lijkt op het eerste gezicht een technische ontwikkeling.

In werkelijkheid is het een culturele omwenteling.

Waar eerdere beschavingen zich afvroegen hoe de wereld behoort te zijn, vraagt de Smart City vooral hoe de wereld optimaal kan functioneren.

Optimalisatie wordt de nieuwe maat.

Verkeer moet vloeien.

Energie moet worden bespaard.

Afval moet efficiënter worden verwerkt.

Water moet slimmer worden beheerd.

Gebouwen moeten hun eigen prestaties meten.

De stad begint voortdurend informatie over zichzelf te verzamelen.

Daardoor verandert ongemerkt ook de betekenis van kennis.

Eeuwenlang werd kennis gezocht om de wereld beter te begrijpen.

Nu wordt kennis steeds vaker verzameld om de wereld voortdurend bij te sturen.

De stad leert.

Niet zoals een mens leert.

Maar zoals een systeem leert.

Iedere beweging.

Iedere meting.

Iedere afwijking.

Iedere voorspelling.

Wordt onderdeel van een steeds groter netwerk van gegevens.

Dat heeft onmiskenbare voordelen.

Verkeersopstoppingen kunnen afnemen.

Energieverbruik kan worden verminderd.

Onderhoud kan tijdig plaatsvinden.

Openbare voorzieningen kunnen beter worden afgestemd op het dagelijks gebruik.

Niemand zal deze mogelijkheden lichtvaardig terzijde willen schuiven.

Zoals de moderniteit grote verbeteringen bracht op het gebied van hygiëne, constructie en gezondheid, zo biedt ook de digitale technologie nieuwe mogelijkheden om de kwaliteit van het stedelijk leven te vergroten.

Juist daarom verdient de Smart City een zorgvuldige beschouwing.

Niet uit wantrouwen.

Maar uit verantwoordelijkheid.

Want iedere vorm van ordening roept ook een nieuwe vraag op.

Waarop vertrouwen wij uiteindelijk?

Bij de Smart City lijkt het antwoord eenvoudig.

Wij vertrouwen op data.

Maar data zijn nooit de werkelijkheid zelf.

Zij zijn beschrijvingen van de werkelijkheid.

Zij meten beweging.

Niet betekenis.

Zij registreren gebruik.

Niet herinnering.

Zij herkennen patronen.

Niet liefde.

Niet heimwee.

Niet verbondenheid.

Een algoritme kan berekenen hoeveel mensen dagelijks een plein oversteken.

Het kan zelfs voorspellen wanneer die aantallen zullen toenemen of afnemen.

Maar het kan niet verklaren waarom juist dat ene plein voor een gemeenschap een thuis is geworden.

Het kan de geschiedenis niet voelen.

Het kan de stilte niet horen.

Het kan niet meten waarom een oude boom meer betekenis bezit dan een nieuw geplante laan.

Hier verschijnt opnieuw een grens.

Niet van de techniek.

Maar van iedere poging de wereld volledig te beschrijven.

De stad is meer dan informatie.

Zij is ook herinnering.

Verwachting.

Ontmoeting.

Toevalligheid.

Verlies.

Hoop.

Alles wat zich langzaam afzet in de levens van mensen.

Juist deze laag laat zich niet reduceren tot gegevens.

Misschien wordt daardoor ook zichtbaar waarin de Smart City verschilt van Disney World.

Disney World organiseert de ervaring.

De Smart City organiseert het functioneren.

Disney World vraagt voortdurend:

"Hoe beleeft de bezoeker deze plaats?"

De Smart City vraagt:

"Hoe presteert deze plaats?"

De eerste zoekt verwondering.

De tweede zoekt efficiëntie.

Beide zijn kinderen van dezelfde moderniteit.

Beide vertrouwen op ontwerp.

Maar hun ideaal verschilt.

De één wil de mens gelukkig maken.

De ander wil de wereld optimaal laten functioneren.

Misschien is dat de laatste stap in een ontwikkeling die eeuwen geleden begon.

De orde van Rome werd ontvangen.

De orde van de kathedraal werd geloofd.

De orde van Versailles werd gerepresenteerd.

De orde van Le Corbusier werd ontworpen.

De orde van Disney World werd beleefd.

De orde van de Smart City wordt berekend.

Daarmee lijkt de geschiedenis haar uiterste consequentie te bereiken.

De wereld wordt niet langer alleen gebouwd.

Zij wordt voortdurend herberekend.

Toch blijft ook hier een vraag bestaan.

Kan een stad ooit volledig worden begrepen?

Kan het leven zich werkelijk laten optimaliseren?

Of blijft iedere stad uiteindelijk méér dan de som van haar gegevens?

Misschien ligt juist daar de grens van de Smart City.

Niet omdat haar techniek tekortschiet.

Maar omdat het menselijk bestaan zich nooit volledig laat samenvatten in datgene wat meetbaar is.

Juist daar opent zich opnieuw een andere mogelijkheid.

Niet als afwijzing van technologie.

Niet als verlangen naar een verleden dat niet terugkeert.

Maar als herinnering dat een stad niet alleen functioneert.

Zij leeft.

En leven laat zich slechts ten dele organiseren.

Voor het overige ontstaat het.

Daarmee zijn wij aangekomen bij de laatste vraag van dit essay.

Niet langer de vraag welke wereld de mens kan bouwen.

Maar de vraag hoe een wereld werkelijk ontstaat.

Daar begint ORITUR.

XIII - Het einde van de ontworpen wereld

Aan het einde van deze reis kunnen wij nog eenmaal omkijken.

De Romeinse stad.

De gotische kathedraal.

Versailles.

De moderniteit.

Le Corbusier.

Disney World.

Las Vegas.

De Smart City.

Op het eerste gezicht lijken zij nauwelijks met elkaar verbonden.

Hun vormen verschillen.

Hun materialen verschillen.

Hun techniek verschilt.

Hun geschiedenis verschilt.

Toch blijkt gaandeweg dat zij allen eenzelfde verlangen delen.

Niet het verlangen om gebouwen te maken.

Maar het verlangen een wereld te bouwen.

Misschien is dat de verborgen geschiedenis van de architectuur.

Niet de geschiedenis van vormen.

Niet de geschiedenis van stijlen.

Maar de geschiedenis van de menselijke poging een wereld gestalte te geven.

Iedere beschaving begint met een overtuiging.

Niet noodzakelijk een theorie.

Soms een geloof.

Soms een vanzelfsprekendheid.

Soms een diep gevoeld vertrouwen.

Vanuit dat vertrouwen wordt gebouwd.

Niet alleen aan huizen.

Niet alleen aan steden.

Maar aan een werkelijkheid waarin de mens zichzelf kan herkennen.

De Romeinen vonden die werkelijkheid in de kosmos.

De middeleeuwen in het transcendente.

Versailles in de monarchale orde.

De moderniteit in de rede.

Le Corbusier in het ontwerp.

Disney World in de ervaring.

De Smart City in het algoritme.

Steeds opnieuw verandert de bron.

Maar het verlangen blijft.

Steeds opnieuw probeert de mens een wereld te bouwen waarin hij zich thuis kan voelen.

Dat verlangen verdient respect.

Het heeft de grootste steden voortgebracht.

De mooiste pleinen.

De indrukwekkendste kathedralen.

De meest ambitieuze stedenbouwkundige plannen.

Zelfs de meest geavanceerde digitale infrastructuren.

Zij zijn allemaal uitdrukking van dezelfde menselijke hoop.

Dat een betere wereld mogelijk is.

Juist daarom zou het onjuist zijn de geschiedenis uitsluitend als een geschiedenis van vergissingen te lezen.

Iedere tijd heeft gebouwd vanuit het beste inzicht waarover zij beschikte.

Iedere tijd heeft geprobeerd orde te brengen.

Samenhang.

Veiligheid.

Schoonheid.

Leefbaarheid.

Ook de moderniteit.

Ook Disney World.

Ook de Smart City.

Misschien ligt hun beperking niet in hun bedoelingen.

Maar in een gedachte die langzaam steeds sterker werd.

De gedachte dat de wereld uiteindelijk volledig ontworpen kan worden.

Daar voltrekt zich een bijna onmerkbare verschuiving.

Aanvankelijk helpt het ontwerp de wereld zichtbaar te maken.

Later probeert het ontwerp de wereld te verbeteren.

Nog later begint het ontwerp de wereld te vervangen.

Wat eerst een hulpmiddel was, wordt geleidelijk een uitgangspunt.

Dat is geen verwijt.

Het is een historische ontwikkeling.

En misschien zelfs een begrijpelijke.

Want iedere nieuwe mogelijkheid nodigt uit haar verder te ontwikkelen.

Nieuwe technieken vragen om nieuwe toepassingen.

Nieuwe kennis om nieuwe vormen van beheersing.

Nieuwe inzichten om nieuwe ontwerpen.

Zo groeit langzaam het vertrouwen dat ook de meest complexe menselijke werkelijkheden uiteindelijk organiseerbaar zijn.

Juist hier bereikt de geschiedenis van de ontworpen wereld haar hoogtepunt.

En misschien ook haar grens.

Want hoe vollediger de wereld wordt ontworpen, des te nadrukkelijker dient zich een eenvoudige vraag aan.

Blijft er nog ruimte voor datgene wat zich niet laat ontwerpen?

Voor herinnering.

Voor toeval.

Voor ontmoeting.

Voor langzaam gegroeide betekenis.

Voor liefde.

Voor verdriet.

Voor het onverwachte.

Voor de stille werking van een plaats.

Misschien worden juist deze kwaliteiten zichtbaar wanneer wij oude steden bezoeken.

Niemand heeft Siena ontworpen zoals zij vandaag bestaat.

Niemand heeft de binnenstad van Rome in haar huidige gelaagdheid bedacht.

Geen algoritme heeft de geschiedenis van Brugge samengesteld.

Geen stedenbouwkundige tekende de herinneringen die zich aan hun pleinen hebben gehecht.

Deze steden zijn ontworpen.

Maar zij zijn evenzeer ontstaan.

Misschien ligt juist daarin een onderscheid dat gedurende dit essay steeds duidelijker is geworden.

Een gebouw kan worden voltooid.

Een wereld nooit.

Een wereld blijft zich vormen.

Door de generaties die haar bewonen.

Door de seizoenen.

Door het licht.

Door de verhalen die zich aan haar hechten.

Door de veranderingen die niemand had voorzien.

Hier verschijnt een opmerkelijke bescheidenheid.

Niet als afwijzing van het ontwerp.

Maar als erkenning van zijn grens.

De architect ontwerpt.

De wereld antwoordt.

Soms onmiddellijk.

Vaker langzaam.

En vaak op een wijze die geen enkele tekening kon voorspellen.

Misschien is dat de diepste les van de geschiedenis van de gebouwde wereld.

Niet dat de mens moet ophouden met ontwerpen.

Maar dat hij nooit de enige auteur van de wereld is.

Er is altijd iets dat zich aan zijn greep onttrekt.

Niet als tekort.

Maar als voorwaarde.

Juist daardoor blijft een plaats leven.

Misschien mogen wij daarom zeggen:

Iedere beschaving bouwt uiteindelijk de wereld waarvan zij gelooft dat zij bestaat.

Maar even waar is het om daaraan toe te voegen:

Geen enkele beschaving voltooit ooit de wereld die zij bouwt.

Want de wereld is nooit uitsluitend het werk van de mens.

Zij wordt steeds opnieuw gevormd in de ontmoeting tussen mens, plaats en tijd.

Misschien is dat het moment waarop een andere vraag zich aandient.

Niet langer de vraag welke wereld wij willen ontwerpen.

Maar de vraag vanuit welke houding wij een wereld tegemoet treden.

Daar begint ORITUR.

XIV - ORITUR – De wereld die ontstaat

Na een lange reis door de geschiedenis lijkt een eenvoudige vraag over te blijven.

Wat hebben al deze werelden met elkaar gemeen?

De Romeinse stad.

De gotische kathedraal.

Versailles.

De moderniteit.

Le Corbusier.

Disney World.

De Smart City.

Hun vormen verschillen.

Hun technieken verschillen.

Hun overtuigingen verschillen.

En toch delen zij één fundamenteel kenmerk.

Zij vertrekken allemaal vanuit een voorstelling van de wereld.

Eerst is er een overtuiging.

Daarna volgt de gebouwde werkelijkheid.

De kosmos wordt zichtbaar gemaakt.

God wordt zichtbaar gemaakt.

De monarchie wordt zichtbaar gemaakt.

De rede wordt zichtbaar gemaakt.

De ervaring wordt zichtbaar gemaakt.

Het algoritme wordt zichtbaar gemaakt.

Steeds opnieuw probeert de mens een wereld te bouwen die overeenkomt met datgene waarin hij gelooft.

Dat is niet verkeerd.

Misschien is het zelfs onvermijdelijk.

Iedere beschaving bouwt uiteindelijk de wereld waarvan zij gelooft dat zij bestaat.

Maar juist hier verschijnt een vraag die zich gedurende dit gehele essay langzaam heeft aangekondigd.

Kan een wereld werkelijk worden gemaakt?

Of ontstaat een wereld uiteindelijk altijd uit meer dan ontwerp alleen?

Misschien is dat de plaats waar ORITUR begint.

Niet met een nieuwe theorie.

Niet met een nieuw stedenbouwkundig model.

Niet met een nieuwe esthetiek.

Zelfs niet met een nieuwe definitie van architectuur.

ORITUR begint met een bescheiden vermoeden.

Dat de meest wezenlijke kwaliteiten van een plaats zich niet volledig laten ontwerpen.

Dat betekent niet dat ontwerp onbelangrijk zou zijn.

Integendeel.

Geen stad ontstaat zonder mensen.

Geen gebouw zonder vakmanschap.

Geen landschap zonder zorg.

Ontwerpen blijft een wezenlijke menselijke daad.

Maar ontwerpen blijkt niet hetzelfde als ontstaan.

Een gebouw kan worden ontworpen.

Een thuis niet.

Een plein kan worden aangelegd.

Een gemeenschap niet.

Een park kan worden aangelegd.

Maar rust laat zich niet afdwingen.

Een kathedraal kan worden gerestaureerd.

Maar stilte laat zich niet bouwen.

Steeds opnieuw blijkt hetzelfde.

De meest waardevolle eigenschappen van een plaats verschijnen pas wanneer mensen haar gaan bewonen.

Gebruiken.

Veranderen.

Herinneren.

Liefhebben.

Verliezen.

Terugvinden.

Een plaats leeft niet doordat zij voltooid is.

Zij leeft doordat zij nooit helemaal voltooid raakt.

Misschien verklaart dit waarom sommige eenvoudige dorpspleinen ons dieper kunnen raken dan de meest indrukwekkende architectuur.

Niet omdat zij mooier zijn.

Maar omdat het leven zich er heeft afgezet.

Zoals een rivier langzaam haar bedding vormt, zo vormt ook het menselijk bestaan zijn plaatsen.

Die vorming laat zich begeleiden.

Maar nooit volledig beheersen.

Juist daarom spreekt ORITUR liever over afstemming dan over beheersing.

Afstemming veronderstelt geen passiviteit.

Integendeel.

Zij vraagt grote aandacht.

Goed luisteren.

Goed kijken.

Geduld.

Vakmanschap.

Verantwoordelijkheid.

Maar zij erkent tegelijkertijd dat de werkelijkheid altijd rijker blijft dan ons ontwerp.

Misschien is dat de diepste les die de geschiedenis van de gebouwde wereld ons leert.

Niet dat ontwerpen onmogelijk is.

Ook niet dat iedere vorm van planning moet worden verlaten.

Maar dat iedere beschaving uiteindelijk afhankelijk blijft van iets wat zij zelf niet volledig voortbrengt.

De Romeinen noemden dat de kosmos.

De middeleeuwen spraken over God.

De moderniteit sprak over de rede.

Onze tijd vertrouwt op data.

ORITUR kiest geen van deze bronnen als nieuw absoluut beginsel.

Het vraagt slechts of de mens opnieuw ontvankelijk kan worden voor datgene wat zich aandient.

Daarom is ORITUR geen wereldmodel.

Het is een houding.

Een houding die begint met aandacht.

Die verder gaat met afstemming.

En die eindigt waar iedere werkelijke architectuur misschien begint.

Niet in het tekenen.

Maar in het verstaan.

Misschien verandert daardoor ook de taak van de architect.

Niet langer is hij uitsluitend degene die vorm geeft.

Hij wordt degene die helpt ontdekken wat een plaats reeds in zich draagt.

Hij legt geen betekenis op.

Hij helpt haar verschijnen.

Daarmee keert de geschiedenis niet terug naar Rome.

Ook niet naar de kathedraal.

Niet naar Versailles.

En evenmin verwerpt zij de moderniteit.

ORITUR vraagt niet om terugkeer.

Het vraagt om herinnering.

Herinnering aan een eenvoudig inzicht dat gedurende de geschiedenis telkens opnieuw zichtbaar werd.

Dat een wereld nooit uitsluitend wordt gebouwd.

Zij ontstaat.

En misschien is dat uiteindelijk de bescheidenheid die iedere architectuur nodig heeft.

Niet de overtuiging dat zij de wereld kan voltooien.

Maar het vertrouwen dat zij kan bijdragen aan een wereld die zich langzaam ontvouwt.

Daar ligt wellicht het verschil tussen een ontworpen werkelijkheid en een levende werkelijkheid.

De eerste wordt voltooid.

De tweede blijft ontstaan.

XV - Epiloog

De wereld die blijft ontstaan

Aan het begin van dit essay leek Disney World het onderwerp.

Gaandeweg bleek dat niet zo te zijn.

Disney World was geen eindpunt.

Het was een venster.

Een plaats vanwaaruit een veel langere geschiedenis zichtbaar werd.

Een geschiedenis waarin mensen steeds opnieuw hebben geprobeerd hun diepste overtuigingen een ruimtelijke gestalte te geven.

De Romeinse stad.

De gotische kathedraal.

Versailles.

De moderniteit.

Le Corbusier.

Disney World.

De Smart City.

Geen van deze werelden kan worden begrepen vanuit haar vorm alleen.

Iedere wereld vertelt een verhaal over de mens.

Niet zozeer over wat hij bouwt.

Maar over waarin hij vertrouwt.

Daarom is de geschiedenis van de architectuur misschien minder een geschiedenis van gebouwen dan een geschiedenis van menselijke oriëntatie.

Steeds opnieuw zoekt de mens een middelpunt.

Een bron van orde.

Een plaats waaraan hij zijn handelen kan ontlelen.

Soms wordt die bron gevonden in de kosmos.

Soms in God.

Soms in de monarch.

Soms in de rede.

Soms in de ervaring.

Soms in het algoritme.

Iedere tijd bouwt overeenkomstig haar vertrouwen.

En iedere tijd laat daarmee iets van zichzelf achter in steen, hout, glas en landschap.

Toch blijft er gedurende deze lange geschiedenis iets opmerkelijk onveranderd.

De mens verlangt niet uitsluitend naar beschutting.

Niet uitsluitend naar comfort.

Niet uitsluitend naar efficiëntie.

Hij verlangt uiteindelijk naar een wereld waarin hij zich thuis kan weten.

Dat verlangen laat zich niet eenvoudig vervullen.

Geen techniek kan het garanderen.

Geen economische groei.

Geen stedenbouwkundig model.

Geen algoritme.

Zelfs de meest indrukwekkende architectuur blijft uiteindelijk leeg wanneer zij geen plaats wordt waar het leven zich kan afzetten.

Misschien is dat de bescheiden les die de geschiedenis ons leert.

Een wereld laat zich ontwerpen.

Maar zij laat zich niet voltooien.

Iedere generatie voegt iets toe.

Iedere generatie verliest iets.

Iedere generatie ontdekt opnieuw wat eerdere generaties reeds vermoedden.

Dat een plaats meer is dan de som van haar gebouwen.

Meer dan haar infrastructuur.

Meer dan haar economie.

Meer zelfs dan haar geschiedenis.

Een plaats leeft.

Zij leeft doordat mensen haar bewonen.

Doordat kinderen er opgroeien.

Doordat bomen ouder worden.

Doordat herinneringen zich aan stenen hechten.

Doordat een plein langzaam een ontmoetingsplaats wordt.

Doordat een straat verhalen verzamelt die nooit op een tekening hebben gestaan.

Misschien begint architectuur precies daar.

Niet wanneer het laatste detail is voltooid.

Maar wanneer een gebouw ophoudt uitsluitend een gebouw te zijn.

Wanneer het opgenomen wordt in het leven.

Wanneer het terug begint te spreken.

Wanneer de mens zich er niet alleen bevindt, maar zich er ook verbonden weet.

Dat is een andere manier van kijken.

Niet minder zorgvuldig.

Niet minder professioneel.

Maar wel bescheidener.

De architect wordt dan niet kleiner.

Zijn verantwoordelijkheid wordt juist groter.

Want hij ontwerpt niet langer uitsluitend objecten.

Hij helpt voorwaarden scheppen waaronder een wereld zich kan ontfouwen.

Daarmee krijgt ook het begrip afstemming een andere betekenis.

Afstemming is geen techniek.

Geen methode.

Geen stijl.

Zij is een houding.

Een bereidheid om de plaats niet uitsluitend te benaderen als materiaal voor een ontwerp, maar als een werkelijkheid waarmee een relatie kan worden aangegaan.

Misschien is dat uiteindelijk wat ORITUR bedoelt.

Niet dat de mens moet ophouden met bouwen.

Integendeel.

De mens zal blijven bouwen.

Zoals hij altijd heeft gebouwd.

De vraag is slechts vanuit welke houding.

Niet iedere nieuwe tijd vraagt om een nieuw wereldmodel.

Soms vraagt een nieuwe tijd om een andere wijze van aanwezig zijn.

Misschien is dat de opgave van onze eeuw.

Niet de wereld steeds opnieuw uitvinden.

Maar opnieuw leren bewonen.

Wanneer dat gebeurt, verandert ook de betekenis van architectuur.

Zij wordt geen doel op zichzelf.

Zij wordt opnieuw een drager.

Een drager van leven.

Van ontmoeting.

Van herinnering.

Van verwondering.

En misschien is juist die verwondering het enige dat zich nooit volledig laat ontwerpen.

Zij verschijnt.

Soms onverwacht.

Soms aarzelend.

Soms pas na vele jaren.

Maar wanneer zij verschijnt, herkennen wij haar onmiddellijk.

Niet omdat wij haar hebben gemaakt.

Maar omdat wij beseffen dat wij even deel uitmaken van een wereld die groter is dan onszelf.

Misschien is dat uiteindelijk de eenvoudigste betekenis van ORITUR.

Niet dat de wereld door ons ontstaat.

Maar dat zij telkens opnieuw kan ontstaan, wanneer wij bereid zijn haar met aandacht tegemoet te treden.

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel I

De glimlach van de moderniteit

Disney World en de geschiedenis van de gebouwde wereld

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.